

UOT 378.

Tahirə Ənvər qızı Quliyeva
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə dissertant
Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu

MİLLİ-MƏNƏVİ MƏDƏNİYYƏTİN FORMALAŞDIRILMASI ÜZRƏ APARILAN İŞLƏR TƏLƏBƏLƏRİN SOSİALLAŞMASININ BAŞLIQA ŞƏRTİ KİMİ

Тахирә Энвер гызы Гулиева
диссертант по программе доктора философии
Институт Образования Азербайджанской Республики

РАБОТЫ, ПРОВОДИМЫЕ ПО ФОРМИРОВАНИЮ НАЦИОНАЛЬНО- ПРАВСТВЕННОЙ КУЛЬТУРЫ КАК ВАЖНОЕ УСЛОВИЕ СОЦИАЛИЗАЦИИ СТУДЕНТОВ

Tahira Anvar Guliyeva
doctorial student in the program of doctor of philosophy
Institute of Education of the Republic of Azerbaijan

THE WORK CARRIED OUT ON THE FORMATION OF NATIONAL MORAL CULTURE AS AN IMPORTANT CONDITION FOR THE SOCIALIZATION OF STUDENTS

Xülasə. Azərbaycan cəmiyyətində, istər ailədə, istər təhsil müəssisələrində, ictimai yerlərdə, əmək kollektivlərində insanların, o cümlədən tələbə-gənclərdə milli-mənəvi mədəniyyətin formalaşdırılması həmişə öncül məsələlərdən biri olmuşdur və hazırda da son dərəcə aktual vəzifələrdən biri olaraq gündəmədir. Mütəfəkkirlərimiz, klassik və müasir yazıçılarımız, pedaqoq və psixoloqlarımız, filosoflarımız, dövlət başçılarımız haqqında danışılan məsələyə həmişə diqqət yetirmiş, vacibliyini döbə-döbə qeyd etmişlər.

Məqalədə milli-mənəvi mədəniyyətin formalaşdırılması üzrə aparılan işlər tələbələrin sosiallaşmasının başlıca şərti kimi nəzərdən keçirilir.

Açar sözlər: tələbələr, milli-mənəvi, milli-mənəvi mədəniyyət, milli-mənəvi mədəniyyətin formalaşdırılması, milli-mənəvi mədəniyyətin formalaşdırılması meyarları, tələbələrin sosiallaşması

Резюме. В азербайджанском обществе одной из актуальных задач было и является по сей день формирование национально-нравственной культуры людей, в том числе студенческой молодежи как в семье, так и в учебных заведениях, общественных местах, рабочем коллективе. Наши просветители, классики и современные писатели, педагоги и психологи, философии отмечали важность задач, выказанных о главах страны. В статье рассматриваются работы, проводимые по формированию национально-нравственной культуры как важное условие социализации студентов.

Ключевые слова: студенты, национально-нравственное, национально-нравственная культура, формирование национально-нравственной культуры, критерии формирования национально-нравственной культуры, социализация студентов

Summary. In Azerbaijani society, one of the urgent tasks was and is to this day the formation of the national-moral culture of people, including students, both in the family and in educational institutions, public places, and the working community. Our enlighteners, classics and modern writers, teachers and psychologists, philosophies noted the importance of the tasks expressed about the heads of the country. The article discusses the work carried out on the formation of the national and moral culture as an important condition for the socialization of students.

Keywords: students, national moral, national moral culture, formation of national moral culture, criteria for the formation of national moral culture, socialization of students

Azərbaycan cəmiyyətində, istər ailədə, istər təhsil müəssisələrində, ictimai yerlərdə, əmək kollektivlərində insanların, o cümlədən tələbələrində milli-mənəvi mədəniyyətin formalaşdırılması həmişə öncül məsələlərdən biri olmuşdur və hazırda da son dərəcə aktual vəzifələrdən biri olaraq gündəmədir. Mütəfəkkirlərimiz, klassik və müasir yazıçılarımız, pedaqoq və psixoloqlarımız, filosoflarımız, dövlət başçılarımız haqqında danışılan məsələyə həmişə diqqət yetirmiş, vacibliyini döndə-döndə qeyd etmişlər.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev gənclərdə milli-mənəvi mədəniyyətin formalaşdırılmasına, onlarda yüksək mənəvi keyfiyyətlərin daha da inkişaf etdirilməsinə fikir verilməsinə son dərəcə əlverişli idi. Onu öndərin sözlərini din: "Gəncləri laklıq, saflıq, yüksək əxlaq, yüksək mədəniyyət ruhunda tərbiyə etməliyik... Azərbaycan xalqının yüksək mədəniyyəti hər şeydən uca... Bu, həm xalq üçün, millət üçün, hər bir azərbaycanlı üçün, hər bir vətəndaş üçündür".

Milli-mənəvi dəyərlərimiz tələbələrə milli-mənəvi mədəniyyətin formalaşdırılması baxımından qiymətli xəzinədir. Azərbaycan xalqı maddi və mənəvi xəzinəmizi illər və əsrlərə qoruyub saxlamışdır. Ali təhsil müəssisələrində pedaqoq kollektivləri, professor-müəllim heyəti bu xəzinədən bəhrələnmək lazımdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin müdrik sözlərini və məsləhətlərini yadımıza salaq: "Təhsil ocaqlarında gənclərimizi xalqımızın mənəvi dəyərləri əsasında tərbiyələndirmək, cəhətdən sağlam və saf insanlar tərbiyə etmək məsələsi mühüm yer tutmalıdır".

Ulu öndərin irsində azərbaycançılıq ideyası özünəməxsus rəla malikdir. Heydər Əliyev ölkəmizdə yaşayan xalqların vahid bir ailədə yaşadıklarını deyir və əlavə edir ki, Azərbaycan bu ölkədə yaşayan xalqların hamısı üçün Vətəndir: "Biz azərbaycanlıyıq. Hamımızın Vətəni Azərbaycandır. Bizə bir xalq, bir millət, bir insan olaraq bu torpaq ərşəyə gətirmişdir. Buna görə də bizim hər birimizin yanında azərbaycançılıq ruhu yaşayır. Bizə bir-birimizə bağlayan və daha çox birləşməyə sövq edən də azərbaycançılıq ruhu, azərbaycançılıq ideyası olmalıdır. Hər bir dövlətin milli ideologiyası olur. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının milli ideologiyası da azərbaycançılıq ideologiyasıdır".

Ulu öndər Heydər Əliyev milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunub saxlanması və daim yaşadılması ilə bağlı 2001-ci il avqustun 13-də "Milli-mənəvi dəyərlərin pozulması xalqımıza qarşı bağışlanmaz kəyanətdir" bəyanatı imzalamışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev öz maruzə və çıxışlarında Azərbaycan xalqının hər zaman milli-mənəvi dəyərlərinə sadıq olduğunu döndə-döndə demişdir. Cənab İlham Əliyev 2014-cü il fevralın 13-də Milli Konservatoriyamızın yeni inzibati-tədris kompleksinin açılışında iştirak etmiş və demişdir: "Ona görə biz elə etməliyik ki, necə nisli milli ruhda böyüdsün, vətənpərvər, Vətənə sadıq olsun, Vətən üçün işləsin, çalışsın. Billu etmək üçün güclü vətənpərvərlik hissi və milli ruh lazımdır. Milli ruhunda da təməldə milli ənənələr, musiqi, ədəbiyyat, ana dili dayanır. Ona görə bu sahə ümumiyyətlə, ölkəmizin gələcək inkişafı üçün çox önəmlidir" (1).

Azərbaycan Respublikasının birinci vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban xanım Əliyeva da uşaq, yeniyetmə və gənclərdə milli-mənəvi mədəniyyətin formalaşdırılması məsələsinə həmişə diqqət mərkəzində saxlayır. Mehriban xanım Əliyevanın sözləridir: "Hər bir cəmiyyətdə mərhəmət, insanpərvərlik, qayğı kimi hisslər əsas yer tutmalıdır. O cəmiyyətdə ki, həm dövlət qurumları, həm vətəndaş cəmiyyəti məhz bu prinsiplər əsasında, həm öz həyatını, həm öz fəaliyyətini qurur, o cəmiyyət inkişaf etmiş, uğurlu cəmiyyətdir. Mərhəmət təkcə çətinliyə düşsən insanlara yardım əlini uzatmaq deyil. Mərhəmət bəzən çətin və məsuliyyətli qərar qəbul etməyi tələb edir" (2).

Milli-mənəvi mədəniyyətin formalaşdırılması üzrə aparılan işlər tələbələrə sosiallaşma mənası başlıca şərti kimi nəzərdən keçirilə bilər. Tələblərin sosiallaşması yeni pedaqoqı təfəkkür şəraitində mühüm məsələlərdən biri kimi diqqət mərkəzinə gəlir.

Nədir "sosiallaşma"? Gəlin bu suala cavab tapanq. Politoloq G. Abdullayevanın qənaətinə, "bu proses insanın cəmiyyətə adaptasiyası deməkdir. Yəni, o, artıq cəmiyyətin fəal bir üzvünə çevrilir. Başqa sözlə, sosiallaşma insanın fəal vətəndaş, bir şəxsiyyət kimi formalaşması prosesidir. Şəxsiyyət kimi formalaşmada bioloji və psixoloji amillərlə yanaşı, sosial təsir amili də mövcuddur. Sosial amil dedikdə, ictimai-siyasi

fəaliyyət nəzərdə tutulur ki, nəticədə bu, fəal vətəndaş yaradır. Sosiallaşma üçün, ilk növbədə, mühit – cəmiyyət, insanın buna psixoloji hazırlığı və sosiallaşmaya olan ehtiyac kimi amillər mühüm rol oynayır" (3, s. 9).

Maqalə müəllifinin aşağıdakı fikirləri ilə tam razılaşmaq mümkündür: "İnsanların öz hüquq və öhdəliklərini bilməsi, özünü cəmiyyətə və sistemin təmüklü bir üzvü kimi hiss etməsi, lazım gəldikdə vətəndaş mövqeyini ortaya qoya bilməsi birmənalı şəkildə dəstəklənməlidir. Vətəndaş bilməlidir ki o azad, intellektual fiziki şəxsdir və onun hər hansı bir sistemdə asılılığı yoxdur, heç nəyə təbə deyil, sadəcə, təmin bir hissəsidir. Məsələlərdə öz fikrini ortaya qoya bilmə, tələb etmə hüququ vardır. "Vətəndaş hüquq və vəzifələrini bilməlidir" anlayışı tələb və təklif prosesinin obyektivliyini təmin edir. Bu, vətəndaşın cəmiyyətə və sistem qarşısında məsuliyyətini və məlumatlılığını artırır ki, hər bir vətəndaş da ən azından yaşadığı cəmiyyəti tanımalıdır" (3, s. 9)..

Kanada Nihak və Aila İnstitutunun araşdırmaçısı və məlumat üzrə meneceri Andrea Mrojekin qənaətləri də çox maraqlıdır. Bir sıra maraqlı və başqalarından fərqli mülahimələrə təlaşır. Onun fikirlərindən faydalanaraq: "Erkən sosiallaşma uşaqların tərbiyəsində daim ən böyük şəh hesab olunub...uşaqlar özləri olmağa macal tapmaması həddən artıq erkən vaxtda bir yerə salındıqda, bu onların fərdiyyətini itiləmir, əksinə sındırır" (4).

Maqalədə diqqətəlayiq nümunə gətirilir. Fikir verək: "Mən əmin olmaq istəyirəm ki, oğlum ətrafdakılarda ünsiyyət qurmağı bəyənir" – bir valideyn deyir. Digəri əlavə edir: "Qızım utancaqdır. İstəyirəm ki, o digər uşaqlarla birlikdə olsun, bu ona öz "qınından" çıxmağa kömək edəcək". Üçüncü valideyn isə həyəcanla bildirir ki, uşağı bağcadaki bütün dostlarını sevir: "O həsrətə gözloyr ki, bağçaya gedib onlarla vaxt keçirsin".

"Valideynlər öz uşaqlarının digərləri ilə ünsiyyət qurmaq bacarıqlarından narahət olmaqda haqlıdır. Lakin həmyaşdılarla erkən qarşılıqlı əlaqənin balaca uşaqların sosiallaşmasına müsbət təsir göstərdiyi fikri doğrudurmu?"

Kanadalı psixoloq, doktor Qordon Nyufeld bildirir ki, bu heç də belə deyil. Məsələ burasında-

dır ki, onlar balaca uşaqları buna hazır olmazdan əvvəl "sosiallaşdırıcı" mühitə salırlar" (4).

Uri Bronfenbrennerin mülahizələri də maraqlıdır. Psixoloq nəyin sosiallaşma olmadığını aşağıdakı şəkildə təqdim edir: "Aydın olmalıdır ki, sosiallaşmaq – mədəniləşmək demək deyildir. Unutmayın ki, nasist gənclər də sosiallaşma prosesinin məhsulu idi". Sosiallaşma o deməkdir ki, uşaqlar cəmiyyətə uyğunlaşdırılmış şəkildə elə tərbiyə olunur ki, onlar böyüdükdə cəmiyyətə fayda gətirəcək böyüklər ola bilsinlər və həm işdə, həm evdə, həm hokmlarları, ailələri və dostları ilə qarşılıqlı hörmətə əsaslanan ünsiyyət qura bilsinlər" (4).

Maqalədə diqqətə cəlb edən başqa məqam da vardır. Diqqət yetirək: "Doktor Nyufeld və onun Nyufeld İnstitutunda çalışan hokmlarları üçün sosiallaşma təkcə həmyaşdılar ilə yaxşı yola getmək bacarığı deyil. Sosiallaşma – özlü olmağa davam edərək ətrafdakılarda münasibət qurmaq bacarığı özündə əks etdirir.

Nümunə olaraq, Doktor Nyufeld münəqişəyə səbəb olmaq qorxusu ilə öz fikrini bildirən qadın qadın müəllimi misal gətirir. Müəllimlə iclasında bu müəllim kiməsə öz etirazını bildirməkənsə, susub oturmağa üstünlük verir. Elə təəssürat yaranır ki, bu müəllim "çox gözəl insandır" və digərləri ilə yaxşı yola gedir. Bəlkə də o öz şagirdlərinə də bunu məsləhət gətirir. Ösləndə isə, o münəqişə qorxusu ilə öz şəxsi "mənliliyini" qoruyub-saxlaya bilmiş.

Daim hər kəsə razı olmaq və "yaxşı insan" olmaq cəhdləri əslində inkişaf etməmiş, yetişməmiş bir şəxsiyyətin gizli əlamətləri ola bilər" (4).

Tələblər ali təhsil müəssisələrində müəyyən peşələrə (müəllim), konkret ixtisaslara (tarix müəllimi) yiyələnirlər. Gələcək mütəxəssis üçün mədəniyyət heç də bir dəstə dəyər deyil, əslində yaradıcı fəaliyyət imkanları, mədəniyyət, ruhi ələmdir, əxlaqı təmizlik, saflıqdır. Tələblərdə milli-mənəvi mədəniyyətin təşəkkülü istiqamətində aşağıdakı vəzifələr həyata keçirilməlidir:

-tələblərdə mədəni-ruhi inkişafa, mədəni təkmilləşməyə, özünüqiymətləndirməyə, öz həyatının mənasını bilməyə, nümunəvi davranışa tələb yaradılmalıdır;

-əxlaqı normalar əsasında mədəni fəaliyyətə, sosial və peşə məhlilində fəal olmalıdır;

-azadlığa, iradəyə və mədəni-ruhi milli ənənələrə əsaslanmaqla mədəniyyəti inkişaf et-

dirmək lazımdır, əxlaqın saflaşdırılması təmin olunmalıdır;

-tələbələrdə vicdanlılıq, xeyirxahlıq, ədalətlik, humanizm, obyektivlik, insansevərlik, vətənpərvərlik və s. bu kimi müsbət keyfiyyətlərin formalaşdırılması qayğısına qalmaq lazımdır;

-milli dəyərlərə, milli mənəvi adət və ənənələrə hörmət hissələri inkişaf etdirilməlidir;

-milli şərafət və milli ləyaqət, ailə şərafəti və ləyaqəti, milli mənlilik şüuru formalaşdırılmalıdır;

-tələbələrdə tənqidi təfəkkürün inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulmalı, özünütənqid bacarığı yaradılmalıdır;

-tolerantlığın tərbiyə olunmasına nail olunmalı, intolerantlığın yalnız düşmənə münasibətdə lazım gələn tələbələrə başa salınmalıdır;

-başqalarının mənafeyinə tapdalanmaması, eyni zamanda insan həyatının dəyərini başa düşülməsi təmin edilməlidir;

-insanların həyatına, bəşəriyyətin mövcudluğuna təhlükə törədə biləcək hallara qarşı barışmazlıq tərbiyə olunmalı, ətraf mühitin, ekologiyanın qorunmasına tələbat yaradılmalıdır;

-öz ailəsi, Vətənimiz üçün borc, məsuliyyət hissi, cavabdehlik formalaşdırılmalıdır və s.

Milli-mənəvi mədəniyyətin formalaşdırılması üzrə aparılan işlər tələbələrin sosiallaşmasına təsirini artırmaq üçün müəyyən meyarlar əsas götürülməlidir. Aşağıda qeyd edəcəyimiz meyarları məqsəddəyigün hesab edirik: *definisial meyar* (ruhi-mənəvi kateqoriyaları və onların təbiiqini bilmək); *davranış-iradi yönli meyar* (fəaliyyətin hər hansı bir növündə şəxsiyyətin ruhi-mənəvi mədəniyyətə yiyələnməyə hazır olması, özünütəkmilləşməyə cəhdi, əxlaq normalardan kənar çıxmalara qarşı barışmazlıq); *imperativ meyar* (məntiqi təfəkkürün formalaşdırılması, mənəvi-ruhi sahə çərçivəsində fəaliyyətin məqsəddəyönülməsi) və s.

Problemin aktuallığı. Milli-mənəvi mədəniyyətin formalaşdırılması üzrə işlər tələbələrin sosiallaşmasının əsas şərti kimi yanaşılması öz aktuallığı ilə fərqlənir.

Problemin yeniliyi. Milli-mənəvi mədəniyyətin formalaşdırılması üzrə aparılan işlər tələbələrin sosiallaşmasının başlıca şərti kimi nəzərdən keçirilir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalə gənc tədqiqatçılar, doktorant və dissertantlar üçün faydalı olacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 2014-cü il fevralın 13-də Milli Konservatoriyanın yeni inzibati-tədris kompleksinin açılışı zamanı nitqi. Azərbaycan Prezidentinin Rəsmi internet sahifəsi. <https://president.az/articles/11013/print>

2. C. Feyziyev. Müasir Azərbaycan qadınının real obrazı: Mehriban Əliyeva. "Xalq qəzeti", 2016, 26 avqust

3. G. Abdullayeva. Siyasi sosiallaşma və bu prosesə təsir edən amillər. "Xalq qəzeti", 2013, 2 iyul

4. Andrea Mrojek. Работа о детях: почему раннее образование в этом не помощник? <http://tebiivalideynlik.az/bes-sosiallasma/>

Rəyçilər: *ped.ü.elm.dok., prof. A.N. Abbasov,*

ped.ü.fəls.dok. L.A. Məmmədli

E-mail: tahiraaztu@gmail.com

Redaksiyaya daxil olub: 16.10.2018